

FILOSOFIE ŽIVOTA

Arthur Zajonc

Na začátku dvacátého století byl Berlín opojným místem. Zatímco na zdejší univerzitě se Plaňek věnoval objevování kvantové teorie, nedaleko odtud, v proslulé kavárně Café des Westens, se významní spisovatelé, umělci a intelektuálové scházeli k diskuzím o Van Goghovi, Nietzsche, Freudovi a připravovali půdu pro revoluci. Básník Ernst Blass prožíval tato léta jako „odvážnou bitvu proti bezduchosti, nepružnosti, lenosti a průměrnosti filištínského světa“. Na materialismus devatenáctého století se útočilo ze všech stran. Kvantová teorie a teorie relativity podkopávaly mechanistické názory, umělci byli nespokojeni s mezemi akademického umění a intelektuálové vyhlášovali novou kulturní revoluci idejí.

Nové přístupy odmítaly suchopárný mechanismus předchozího věku a toužily nahradit jej životnější *Lebensphilosophie*, světovou filosofií života. Fyzika, která nikdy nepracovala v kulturní izolaci, sdílela ducha doby. Jeden význačný profesor fyziky prohlásil ve svém projevu z roku 1925: „Je zajímavé pozorovat, že dokonce fyzika, obor přísně vázaný na výsledky experimentu, se ubírá cestou, která je zcela souběžná s cestami intelektuálních hnutí v jiných oblastech moderního života.“ Spolu s revolucí ve fyzice probíhala revoluce v citovosti, ale nový vítr nepůsobil na všechny stejně. První čtvrtina dvacátého století byla často opravdovou bitvou mezi hlasy tradice a těmi, které hlásaly nový život. V našem vyprávění o světle se tyto boje odrážejí. Plaňek, Einstein a Bohr budou bojovat za záchranu tradičních základů vědy a současně rozvíjet revoluční chápání světla. Umělci a duchovní myslitelé té doby často oceňovali velkolepé úspěchy vědy, přesto však kritizovali její jednostrannost a toužili vzkřísit Emersonův sen, tedy sjednotit striktní vědu s básnickou a duchovní vizí.

V Paříži Robert Delaunay maloval přímo barvy a světla; barevné tvary spojoval s pouhými realistickými náznaky. V roce 1912 přeložil Klee pro expresionistický umělecký časopis *Der Sturm* Delaunayův esej „O světle“. To, co v něm napsal Delaunay, mohl klidně napsat Klee nebo Kandinskij: „Dokud umění slouží objektům, zůstává popisem, literaturou...“ Se samotným světlem „by mělo být zacházeno jako s nezávislým prostředkem vyjádření“. Tito umělci se ve své práci odvrátili od popisování vnímaných objektů a obrátili pozornost k něčemu, co do té doby zůstávalo mimo zobrazování a smysly — ke světlu přírody a světlu mysli. A tak se s úsvitem dvacátého století daly do pohybu umělecké a duchovní proudy, které znovu oživovaly a přepracovávaly pradávny a posvátný rodokmen světla. Zatímco umělci odvážně prozkoumávali první slabé záblesky nového světla, duchovní filosofové jako Steiner šli za světlem cestami meditace. Rozsah názorů na povahu světla v prvních pětadvaceti letech nového století byl neuvěřitelný a jejich střety byly někdy výbušné. Všechny tyto pokusy o nové pohledy na světlo jsme zdědili my — jak obecně přijímané, tak ty, které šly proti nim.

Jako oddenek, jehož výhonky vyrážejí z neviditelných nesmrtelných kořenů, ležela metafyzika světla pohřbená pod úspěchy vědy devatenáctého století; nebyla však mrtvá. Když vrstva půdy nad ní zeslábla, vyrazil nahoru ke světlu překvapivý stvol a na úsvitě dvacátého století vydal své květy: umění, literaturu a vizionářské filosofii. Slova W. B. Yeats se dobře hodí k vystižení obnovené inspirace, kterou metafyzika světla nabídla umělcům, básníkům a filosofům této doby:

„Obrysy krásy navštěvující momenty naší inspirace [jsou] národem starším než svět, občany věčnosti znovu a znovu se objevujícími v myslích umělců a básníků... protože bytosti, stejně jako symboly, rozkvétají, jako by vyrůstaly z neviditelných nesmrtelných kořenů, jako kdyby to byly ruce, ukazující cestu do nějakého božského labyrintu.“

Do první světové války se dva světy světla — věda a spiritualita — vyvíjely převážně ve vzájemné izolaci. Ale po zničující válce se střetly s obnovenou intenzitou. Někdy se budou dožadovat spojení, jindy naprostého oddělení, a podoba světla ponese otisk obou těchto protichůdných hlasů.

Německé hospodářství, poničené pustošením první světové války a tvrdými podmínkami Versailleské smlouvy, se hroutilo. Mnozí z nejtalentovanějších mužů nového hnutí ve vědě, umění a náboženství zahynuli ve válečných zákopech. Mezi ruinami Evropy se začala rozvíjet filosofie života. Plameny nespokojenosti však byly také rozdmýchávány prvními frakcemi Hitlerových fašistických oddílů, které vyrůstaly z obecně sdílených pocitů vzteku. Reakční citění rostlo a Hitlerovi se podařilo odklonit některé z podnětů okrajových kulturních hnutí od jejich původních záměrů a využít jich pro své cíle. Známé osobnosti bezděky připojovaly své logicky znějící argumenty k rostoucímu přílivu represí.

Nebe se zatmělo kouřem mnoha ohňů. V letech Hitlerovy cesty k moci byla Einsteinova teorie označena jako „židovská teorie“ a Einstein rezignoval na své místo v Planckově Institutu císaře Viléma v Berlíně. V období Třetí říše si Plaňek, von Laue a Heisenberg udržovali nejisté pozice uvnitř německé vědecké komunity a snažili se udržet zbytky humanity ve stále šílenějším světě. Plaňek, teď už ve velmi pokročilém věku, během válečných let neúnavně přednášel o svém chápání vztahu mezi vědou a náboženstvím. Ale pece nenávisti nepřestávaly vydechovat své jedovaté výpary. Plaňek bezmocně přihlížel, jak byl jeho vlastní Institut císaře Viléma „očišťován“ od židovských vědců a posléze využit k rozvoji Hitlerova snu o čistém árijském světovém pořádku. Abstraktní ideál vědy odtržené od hodnot společnosti se rozpadl. Dobrá věda není dobrá proto, že je osvobozená od hodnot, ale proto, že vznešené hodnoty ctí.

15. února 1944 srovnal se zemí spojenecký bombový útok na Berlín předměstí Grunewald a s ním také Planckův dům. Všechny jeho pečlivě uchovávané dopisy a dokumenty zničil požár. Ve stejném roce byl jeho milovaný syn Erwin, s nímž kráčil grunewaldským lesem v prvním sdílném momentu po svém objevu, zatčen gestapem pro účast v pokusu o atentát na Hitlera. Jeho otec podnikl všechno možné, aby Erwinův život zachránil, ale marně. Bolest nad ztrátou syna ho málem zabila. Byly to velmi, velmi temné časy. Snad, jak cítil von Baader, pouze z takové temnoty může s náhlostí blesku opět povstat světlo.